Ali Şerîatî’nin Düşünce Dünyası

Ali Şerîatî’nin düşünce dünyası, İslam’ı statik bir gelenek yerine dinamik bir ideoloji ve toplumsal dönüşümü hedefleyen devrimci bir tasavvur olarak yeniden inşa etme çabasıdır. Onun entelektüel serüveni, Doğu’nun irfanıyla Batı’nın sosyolojik metodolojisini harmanlayan, adaleti merkeze alan bir "Öze Dönüş" mücadelesidir.

I. Biyografik Kronoloji: Mücadele ve Hicretle Örülmüş Bir Ömür

Ali Şerîatî’nin hayatı, modern İslam düşüncesinde gelenek ile modernite arasında köprü kurmaya çalışan bir sürgünler ve hapisler silsilesidir:

- **1933:** İran’ın Horasan eyaletine bağlı **Mazinan** köyünde, Kur’an tefsiri uzmanı bir alim olan Muhammed Takî Şerîatî’nin oğlu olarak dünyaya geldi.
- **1950’ler:** Meşhed’de öğretmen okuluna girdi; Musaddık önderliğindeki Ulusal Direniş Hareketi’nde aktif rol aldı ve **ilk hapis tecrübesini 1958’de** yaşadı.
- **1959-1964 (Avrupa Dönemi):** Paris Sorbonne Üniversitesi’nde **dinler tarihi ve sosyoloji** alanlarında doktora yaptı. Bu süreçte Jean-Paul Sartre ve Frantz Fanon gibi düşünürlerle tanıştı, Cezayir bağımsızlık savaşına destek verdi.
- **1964-1969:** İran’a dönüşünde sınırda tutuklandı. Serbest kaldıktan sonra Meşhed Üniversitesi’nde dersler vermeye başladı ancak siyasi faaliyetleri nedeniyle görevinden uzaklaştırıldı.
- **1969-1973 (Hüseyniye-i İrşad Dönemi):** Tahran’daki bu merkezde verdiği konferanslarla gençlik ve aydınlar üzerinde muazzam bir etki oluşturdu; İslam’ı **dinamik bir dünya görüşü** olarak sundu.
- **1973-1977:** Rejim tarafından Hüseyniye-i İrşad kapatıldı; Şerîatî 18 ay ağır hapis ve işkence gördükten sonra ev hapsinde tutuldu.

- **19 Haziran 1977:** Baskılar sonucu gittiği **Londra'da şüpheli bir şekilde hayatını kaybetti.** Sevenleri bunun SAVAK tarafından gerçekleştirilen bir suikast olduğuna inanmaktadır.

II. Adaleti Merkeze Alan Devrimci İslam Tasavvuru

Şerîatî'nin düşünce sistemi, statik dindarlığa karşı **"Dine Karşı Din"** tezi üzerine kuruludur. Ona göre tarih boyunca iki tür din çatışmıştır:

1. **Halkın Dini (Tevhid):** Adalet, eşitlik ve özgürlüğü savunan, sınıfsız bir toplum hedefleyen devrimci inanç.
2. **Sarayın/Kralların Dini (Şirk):** Mevcut zulmü meşrulaştıran, sınıfsal ayrımcılığı kutsallaştıran ve halkı uyuşturan statükocu anlayış.

Bu tasavvurda **Tevhid**, sadece tanrısal bir teklik değil; evrenin ve insanlığın ontolojik birliği, sınıfsız ve sınırsız bir bütünlük anlamına gelir.

III. İslam Tarihinin Kırılma Noktası: Dört Halife Dönemi

Şerîatî, Dört Halife dönemini İslam'ın "hareket" (devinim) halinden "kurum" (statik yapı) haline geçiş süreci olarak sosyolojik bir tahlile tabi tutar:

- **Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer:** Bu dönemleri beşerî tarihin en adil yönetimleri arasında görür; onların sadeliğini ve adalete bağlılığını takdir eder. Hz. Ali'nin bu dönemdeki sessizliğini, İslam'ın birliği adına yapılmış **"beyaz bir risalet"** olarak niteler.
- **Hz. Osman:** Aristokrasinin ve Ümeyyeoğulları'nın devlet kademelerine sızdığı, İslam'ın eşitlikçi ruhunun "Sarayın Dini"ne evrildiği bir kırılma noktası olarak eleştirir. Ebu Zer el-Gıfarî'nin sürgün edilmesini "Halkın Dini" ile "Kralların Dini" arasındaki ilk büyük çatışma olarak görür.
- **Hz. Ali:** Şerîatî için Ali, sadece bir halife değil; hem "mihraptaki abid" hem "meydandaki mücahit" olan **Kâmil İnsan** modelidir. O,

adaletin ve sorumluluk bilincine dayalı **"Alevî Şiîliği"**nin tarihsel öznesidir.

IV. Marksizm ile Hesaplaşma: Metodolojik Fayda, Ontolojik Ayrışma

Şerîatî'nin Marksizm ile münasebeti, bir taklit değil, kökten bir hesaplaşmadır:

- **Sınıf Analizi:** Marksizm'in "proletarya" kavramı yerine Kur'anî bir terim olan **"müstaz'af"** (ezilen/güçsüz bırakılan) kavramını merkeze koyar. Tarihi, ezenler (müstekbirler) ile ezilenler arasındaki mücadele olarak okur.
- **Materyalizm Eleştirisi:** Marksizm'in insanı "üretim araçlarının bir ürünü" seviyesine indirgemesini reddeder. İnsanın ilahi bir ruha sahip, tarihini kendi iradesiyle inşa eden sorumlu bir varlık olduğunu savunur.
- **Din Eleştirisi:** Marx'ın "din afyondur" tezini, sadece statükoyu koruyan "Safevî Şiîliği" veya "saray dini" için geçerli kabul eder; ancak Tevhid dininin halkları harekete geçiren bir dinamizm kaynağı olduğunu vurgular.

V. Ehl-i Kitap ile Diyalog Vizyonu

Şerîatî, İslam'ı tüm peygamberlerin ortak mesajı olan **"Cevherî İslam"** (teslimiyet) üzerinden kurgulayarak evrensel bir diyalog zemini sunar:

- **İbrahimî Ortak Payda:** Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'ın; sömürgecilik, kapitalizm ve zulme karşı aynı safta yer alması gerektiğini savunur.
- **Habil Kutbu:** Tüm peygamberlerin ve samimi Ehl-i Kitap'ın özgün adalet arayışında birleştiğini, ayrılıkların ise "saray dini" temsilcileri tarafından uydurulduğunu iddia eder.

- **Kurtuluşun Ölçütü:** Kurtuluşu bir cemaat etiketine değil, Allah’a teslimiyet ve toplumsal adaleti hedefleyen **"salih amel"** esasına dayandırır.

Sonuç olarak Şerîatî; mezhepçiliği ve fanatizmi sömürgecilerin bir silahı olarak görürken, **"Muhammedî Sünnîlik"** ile **"Alevî Şiîliği"**nin ortak adalet zemininde buluştuğu, tüm insanlığı kucaklayan evrensel bir Tevhid vizyonu inşa etmeye çalışmıştır.

Ali Şeriatî’nin düşünce dünyası ve eylemleri, hem yaşadığı dönemde hem de vefatından sonra geniş bir yelpazede yankı bulmuş; kendisi aynı anda hem bir **"devrimci muallim"** olarak yüceltilmiş hem de **"zındıklık"** ve **"ajanlık"** gibi ağır suçlamaların hedefi olmuştur. Şeriatî hakkındaki eleştirileri, düşüncelerinin sarsıcı doğası gereği olumlu ve olumsuz olarak şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

Olumsuz Eleştiriler ve Suçlamalar

Şeriatî’ye yönelik eleştiriler genellikle gelenekçi din adamları, Sünnî çevreler ve Batılı modernistler olmak üzere üç ana koldan gelmektedir:

- **Teolojik Suçlamalar (Tekfir ve İtibar Suikastı):** Geleneksel Şiî uleması, Şeriatî’yi dinin kurumsallaşmış yapısına ve ruhban sınıfına yönelik sert eleştirileri nedeniyle **"Vahhabî", "Bahaî", "Zındık"** ve hatta **"Siyonist ajanı"** olmakla suçlamıştır. Özellikle "Safevî Şiîliği" ile "Alevî Şiîliği" arasında yaptığı ayrım, yerleşik din anlayışını sarsan bir "ekstrem" (aşırılık) olarak görülmüştür.
- **İslami İlimlerde Yetersizlik:** Medrese eğitimi almadığı ve Paris'te sosyoloji okuduğu için geleneksel çevreler onun İslami konularda otorite olamayacağını iddia etmiştir. Metodolojisinin Batılı felsefelerle (Marksizm, Varoluşçuluk) **"malul"** (sakat) olduğu ve İslam’ın özünü bozduğu savunulmuştur.
- **Kutsallığı "Sulandırma" (Temyi) İddiası:** Hz. Muhammed salla'llâhu aleyhi ve sellem ve imamları ulaşılmaz "insanüstü"

varlıklar yerine Kur’anî birer **"beşer"** (insan) modeli olarak sunması, muhafazakâr kitlelerde "kutsallığa saldırı" ve "imanın tezyifi" (sulandırılması) olarak algılanmıştır.

- **Mezhepçilik ve Eklektisizm Suçlamaları:** Sünnî çevreler, onun "Emevî Sünnîliği" kavramını incitici bulmuş ve onu **"ideolojik bir Şiî"** olmakla suçlamıştır. Öte yandan hem gelenekçiler hem de katı Marksistler tarafından, Batı düşüncesiyle İslam’ı harmanladığı için **"eklektik"** (seçmeci) ve **"melez"** bir sistem kurmakla eleştirilmiştir.
- **Ritüel Eleştirisi:** Muharrem yas törenleri gibi kökleşmiş gelenekleri "toplumsal sorumluluktan kaçış" ve "uyuşma" olarak nitelemesi, halk tabakası ve ruhaniler arasında büyük infial yaratmıştır.

Olumlu Eleştiriler ve Takdirler

Şeriatî’nin takipçileri ve onu bir "münevver" olarak gören çevreler, onun İslam dünyasındaki durağanlığı kırdığını savunur:

- **Dinamik Bir İdeoloji İnşası:** İslam’ı statik bir gelenek veya halkı uyutan bir "narkotik" (afyon) olmaktan çıkarıp, toplumsal adaleti hedefleyen **dinamik bir dünya görüşü** ve eylem ideolojisi haline getirmesi en büyük başarısı olarak görülür.
- **"Öze Dönüş"ün Mimarı:** Batılı kültürel emperyalizm ve "yabancılaşma" karşısında, Müslüman toplumların kendi tarihî ve kültürel köklerini yeniden keşfetmeleri gerektiğini savunması, onu sömürgecilik karşıtı hareketlerin entelektüel lideri yapmıştır.
- **Aydın Sorumluluğu ve Köprü Rolü:** Geleneksel ilimle modern sosyolojiyi harmanlayarak, Batı eğitimi almış seküler aydınlar ile dindar halk arasında bir **köprü** kurması takdirle karşılanmıştır. Kendisini toplumun "bilincini ve acısını" taşıyan bir rehber olarak konumlandırmıştır.
- **Mezheplerüstü Vahdet Arayışı:** Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerini "adalet ve vahdetin muhafazası" açısından takdir

etmesi ve Hz. Ali’nin birlik adına gösterdiği sabrı yüceltmesi, mezhebî fanatizmden uzak bir birlik (vahdet) çabası olarak değerlendirilmiştir.

- **Devrimin Fikrî Mimarı:** 1979 İran İslam Devrimi öncesinde konferanslarıyla gençlik üzerinde muazzam bir etki oluşturmuş ve devrimin **"ideolojik mimarı"** veya **"Muallim"i** olarak kabul edilmiştir.

Sonuç olarak Şeriatî; gelenekçiler için **"fazla modern"**, modernistler için **"fazla dindar"**, Şiîler için **"Sünnî sempatizanı"**, Sünnîler için ise **"ideolojik bir Şiî"** olarak görülmüş; bu "iki cepheli yalnızlık", onun hakikatin peşindeki bağımsız duruşunun bir bedeli olmuştur.